

PRACA POGLĄDOWA

Lekcje anatomii w obrazach mistrzów holenderskich epoki Renesansu

Anatomy lessons in the paintings by the Dutch artists of the Renaissance

Katarzyna Wilemska¹, Małgorzata Kidzińska¹, Marek Kucharzewski²

STRESZCZENIE

Od wielu stuleci malarze interesowali się tematyką medyczną. Do naszych czasów zachowało się wiele dzieł sztuki, które wzbogacają naszą wiedzę o lekarzach z minionych wieków. W epoce renesansu rozpoczął się bujny rozkwit malarstwa rodzajowego, który zapoczątkowali Holendrzy. Do częstych tematów malarskich sławnych mistrzów należały m.in. sceny rodzajowe przedstawiające zabiegi chirurgiczne czy sekcje. W pracy zostały omówione obrazy przedstawiające lekcje anatomii Pietersza, Pickenoya, van Miervelda, Rembrandta, van Necka. Analizując te dzieła wiele możemy się dowiedzieć o żyjących wówczas lekarzach.

ABSTRACT

Needless to say, medical topics have always aroused a great interest among various artists. What is more, a great number of art works has been preserved, which undoubtedly contributes to the enrichment of our knowledge about doctors working in the previous centuries. Moreover, in the Renaissance, one could easily notice the thriving development of paintings, presenting ordinary scenes from everyday life, which was started mainly by the Dutch. Furthermore, among frequent topics undertaken by famous artists we can differentiate the ones that presented surgeries and autopsies. In the given article we will discuss the paintings presenting the anatomy lessons by Pietersz, Pickenoy, van Mierveld, Rembrandt, and van Neck, since the analysis of given works provides a great source of information about the doctors living in these times.

KEY WORDS

anatomy, paintings, Renaissance

¹ Studenckie Koło Naukowe przy Katedrze i Oddziale Klinicznym Chirurgii Ogólnej Wydziału Lekarskiego z Oddziałem Lekarsko-Dentystycznym w Zabrze Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach
Opiekun Koła:
dr hab. n. med. Marek Kucharzewski
² Katedra i Oddział Kliniczny Chirurgii Ogólnej Wydziału Lekarskiego z Oddziałem Lekarsko-Dentystycznym w Zabrze Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach

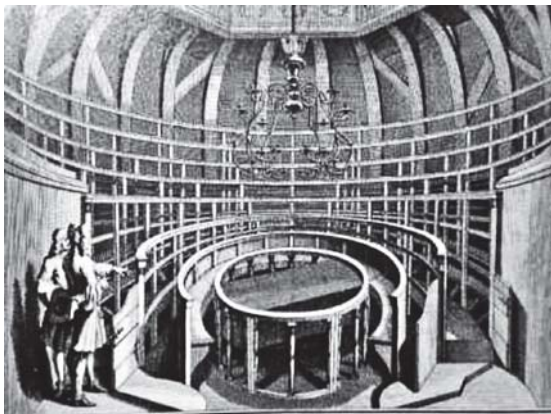
ADRES

DO KORESPONDENCJI:

Dr hab. n. med. Marek Kucharzewski
Katedra i Oddział Kliniczny Chirurgii Ogólnej Wydziału Lekarskiego z Oddziałem Dentystycznym w Zabrze Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach
ul. Batorego 15
41-902 Bytom
tel.: 32 786 15 13
e-mail: kucharzewski@poczta.onet.pl

Ann. Acad. Med. Siles. 2011, 65, 3-4, 71-76
Copyright © Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach
ISSN 0208-5607

W XVI wieku w Europie rozwinęły się i rozpowszechniły publiczne lekcje anatomii, pod koniec tego wieku były one wykonywane w wielu medycznych centrach Europy. W 1555 r. Bractwo Chirurgów w Amsterdamie otrzymało przywilej wykonania każdego roku sekcji ciała straconego mężczyzny – kryminalisty w celu nauczania anatomii. Aż do drugiej połowy XVII wieku nie zezwalano na publiczne sekcje kobiet. Rozporządzenie władz Bractwa z 1606 r. szczegółowo opisywało sposób przeprowadzenia sekcji. Mistrz – chirurg, który wykonywał sekcję, nazywał się *Praelector*, czyli *czytelnik anatomii*. Był on wybierany przez władze miasta spośród wykwalifikowanych lekarzy, którzy mogli nauczać chirurgii, osteologii czy fizjologii. Czytelnik anatomii był osobą dobrze znaną, uczestniczącą w życiu społecznym Amsterdamu. Bardzo często był jednocześnie burmistrzem miasta.

Fot. 1. Teatr anatomiczny zbudowany w Amsterdamie w 1550 r.

Photo. 1. The anatomical theatre built in 1550 in Amsterdam.

Publiczne pokazy anatomiczne były wykonywane przez *Praelectora* i organizowane przez Bractwo Chirurgów raz w roku. Zwykle lekcja mogła trwać dłużej niż jeden dzień, dlatego przeprowadzano je zimą, aby zwłoki mogły być przechowywane w niskich temperaturach. Pomieszczenie, zwane anatomicznym teatrem, w którym wykonywano pokazy, mogło pomieścić 200–300 osób (fot. 1). W Amsterdamie teatr taki powstał w 1550 r. Na widowni zasiadali członkowie cechu, pracownicy magistratu, władze miasta oraz jego mieszkańcy. Osoby uczestniczące płaciły za udział w pokazie [1,2,3].

Książka lekcji anatomii Bractwa Chirurgów, która znajduje się w Muzeum Historycznym w Amsterdamie, zawiera wykaz publicznych pokazów przeprowadzonych w latach 1631–1731 [4]. Celem publicznych lekcji anatomii było początkowo nauczanie tego przedmiotu, chociaż pod koniec XVII wieku stały się one dla mieszkańców stolicy Holandii popularnymi wydarzeniami, które nawet kończyły się bankietem i paradą Bractwa Chirurgów z pochodniami.

Tradycją stało się portretowanie chirurgów w czasie sekcji wykonywanej przez *Praelectora*. Za portret nie płacił tylko wykonujący sekcję. Kolekcja obrazów Bractwa Chirurgów jest unikalna i znajduje się w Muzeum Historycznym w Amsterdamie [1,3].

Pierwszym obrazem przedstawiającym publiczną sekcję jest *Lekcja anatomii Dr Sebastiaena Egbertza de Vrij's*, namalowany przez Aerta Pietersza w 1603 roku (fot. 2). Chirurg ten był burmistrzem Amsterdamu. W centrum obrazu widzimy zwłoki, a po ich lewej stronie siedzi

Fot. 2. Obraz *Lekcja anatomii Dr Sebastiaena Egbertza*, ukończony przez Aerta Pietersza w 1603 r.

Photo. 2. Dr Sebastiaena Egbertz's Lesson of anatomy painted by Aert Pietersz in 1603 r.

Praelector, otoczony 29 chirurgami, których szkolił. Zostali tu namalowani m.in. doktorzy Claus Claesz, Kist de Jonie, Cornelius Bartholomeo, Barent Beenes, Jan Laurentsz, Jacob Cornelisz, Coenraet Andriesz i Cornelius de Vries. Należy zaznaczyć, że jest to obraz, ukazujący największą liczbę chirurgów uczestniczących w pokazie. Malarz zaczął malować *Lekcję anatomii* w 1601 r. i ukończył ją po 2 latach, w tym czasie pięciu uwiecznionych na obrazie chirurgów zmarło [1].

Cornelius de Graff, znany także jako Nicolaes Eliaszon Pickenoy, namalował w 1619 r. *Lekcję osteologii dr Sebastiaena Egbertza de Vrij's* (fot. 3). Na obrazie tym widzimy na pierwszym planie chirurga z uniesioną ręką, otoczonego przez pięciu uczniów oglądających ludzki szkielet [5].

Fot. 3. Obraz *Lekcja osteologii Dr Sebastiaena Egbertza*, namalowany przez Pickenoya w 1619 r.

Photo. 3. Dr Sebastiaena Egbertz's Lesson of osteology painted by Pickenoy in 1619.

W 1620 r. Pieter van Mierveld namalował obraz *Lekcja anatomii dr Willem van der Meer* (fot. 4). W centrum obrazu widzimy otoczonego 18 chirurgami praelectora, trzymającego na prawej ręce skalpel, przed nim leżą zwłoki. Jest to drugi obraz z tak liczną grupą osób [1]. Najśłynniejszym obrazem przedstawiającym sekcję zwłok jest *Lekcja anatomii Dr Nicolasa Tulpa*, namalowana przez Rembrandta w 1632 r. (fot. 5). Dr Nicolas Tulp urodził się w 1593 r. jako Claes Pietersz. Studiował medycynę na Uniwersytecie w Leiden. Był burmistrzem Amsterdamu [6]. Został wybrany na praelectora anatomii Bractwa Chirurgów w 1628 r. i funkcję tę sprawował do 1653 r. Swoją publiczną lekcję anatomii wykonał 31 stycznia 1632 r. na zwłokach 28-letniego straconego

Fot. 4. Obraz *Lekcja anatomii dr Willem van der Meer*, namalowany przez van Miereveld w 1620 r.

Photo. 4. Dr Willem van der Meer's Lesson of anatomy painted by Pieter van Miereveld in 1620.

złodzieja Adriana Adriaarsza, znanego także jako Arist Krist [2,7].

Obraz ma rewolucyjną – w porównaniu z innymi dziełami o tej tematyce – kompozycję. W centrum znajdują się zwłoki, po lewej stronie widać publiczność, podczas gdy dr Tulp jest sam po stronie prawej. Rembrandt dostosował światło do tematyki, ostrożnie podświetlając każdą twarz. Malarz uwypukla przepaść między zmarłym a osobami żywymi – chirurdzy mają twarze jasne, zmarły odwrotnie – twarz zaciemnioną i jasny korpus. Światło wokół zwłok stopniowo zanika. Ta konformacja wskazuje na fizyczną, duchową i moralną rozbieżność, która jest jednym z głównych wątków tego obrazu. Kompozycja oraz wza-

Fot. 5. Obraz *Lekcja anatomii dr Tulpa*, namalowany przez Rembrandta w 1632 r.

Photo. 5. Dr Tulp's Lesson of anatomy painted by Rembrandt in 1632.

jemne oddziaływania światła i cienia wzmocniają wrażenie zachęty do uczestnictwa w tym wydarzeniu. Artysta – co także różni ten obraz od lekcji anatomii namalowanych przez innych – uchwycił pewną dynamikę wydarzenia: Prealector jest aktualnie zajęty sekcją. Księga widoczna u stóp nieboszczyka to „biblia” anatomii człowieka *De humani corporis fabrica* (O strukturze ciała ludzkiego) autorstwa Andresa Vesaliusa, renesansowego ojca tej nauki. Inni namalowani chirurdzy nie są tylko biernymi statystami, lecz uczestniczą w sekcji [7,8,9,10]: w tle widać dr Hartmansa trzymającego w ręce kartkę papieru, na której są napisane nazwiska pozostałych chirurgów (fot. 6). Czarny kapelusz z rondem na głowie dr Tulpa dowodzi jego wysokiej pozycji społecznej [2].

Fot. 6. Fragment obrazu Rembrandta przedstawiający listę chirurgów.

Photo. 6. An extract of Rembrandt's painting illustrating a list of surgeons.

Od lewej strony stoją dr Jacob Koolvelt, dr Adrian Slabbraen i dr Frans van Loenen. Dr Matthis Calkoen to chirurg z poziomym kołnierzykiem, stojący przy dr Tulpie i wpatrzony w jego lewą rękę. Za nim stoi dr Jacob Block także patrzący w kierunku ręki dr Tulpa, podczas gdy dr Jacob de Wit patrzy na przedramię preparatu anatomicznego (fot. 7) [2].

Dokładna analiza obrazu wskazuje, że początkowo lewe ramię zmarłego kończyło się na kikucie, a namalowane przedramię jest prawe (fot. 8). Analiza rentgenowska obrazu potwierdziła, że Rembrandt domalował prawe przedramię innej osoby, a nie złodzieja. Jest możliwe, że Aris Krist był wcześniej ukarany i miał amputowane lewe przedramię [2,8,11,12].

Fot. 7. Fragment obrazu Rembrandta przedstawiający dr. Blocka i dr. Wita.

Photo. 7. An extract of Rembrandt's painting illustrating dr Block i dr Wit.

Dlaczego Rembrandt namalował to przedramię, i to prawe zamiast lewego, na ciele kryminalisty – nie wiadomo. Możemy się domyślać, że chciał ukazać dr Tulpa pokazującego jakiś element w preparacie anatomicznym. Prealector trzyma w kleszczykach mięsień zginacz palca powierzchowny. Gest lewej ręki dr Tulpa jest także intrygujący. Palce są zgięte w stawach międzypaliczkowych do 90 stopni (fot. 8). To nie jest gest mężczyzny mówiącego. On pociąga kleszczykiem mięsień zginacz

Fot. 8. Fragment obrazu Rembrandta przedstawiający „drugie” prawe przedramię.

Photo. 8. An extract of Rembrandt's painting illustrating 'the second' right forearm.

palca powierzchniowy, pokazując zgięcie palca w stawach międzypaliczkowych preparatu anatomicznego. Interpretację taką wzmacnia kierunek spojrzenia chirurgów: dr Wit patrzy na rękę zwłok, podczas gdy Calcoen patrzy na lewą rękę Tulpa i odtwarza podobny ruch swoją lewą ręką [2,11,12].

Jan van Neck namalował obraz *Lekcja anatomii dr Frederika Ruyscha* w 1638 r. Dr Ruysch był również burmistrzem Amsterdamu. Jest to jedyny obraz przedstawiający sekcję dziecka (fot. 9). Na obrazie widzimy praelectora, który trzyma w ręce pępowinę zmarłego noworodka, a przed ciałem znajduje się łożysko. W prawej części obrazu widzimy 12-letniego syna chirurga, Hendrika Ruyscha, który w ręce trzyma szkielet noworodka [13].

Fot. 9. Obraz *Lekcja anatomii Dr Frederika Ruyscha*, namalowany przez Jana van Necka w 1638 r.

Photo. 9. Dr Frederik Ruysch's Lesson of anatomy painted by Jana van Neck in 1638.

Fot. 10. Obraz *Lekcja anatomii dr Joana Deymana*, namalowany przez Rembrandta w 1656 r.

Photo. 10. Dr Joan Deyman's Lesson of anatomy painted by Rembrandt in 1656.

W 1656 r. Rembrandt namalował drugi obraz z motywem sekcji zwłok, znany jako *Lekcja anatomii dr Deymana* (fot. 10). Doktor Joan Deyman wykonał swoją pierwszą sekcję 28 stycznia 1656 r. na straconym dzień wcześniej złodzieju, który nazywał się Joris Fontejn, a znany był jako Czarny Jan. Niestety, 8 października 1723 r. obraz uległ zniszczeniu w pożarze, do naszych czasów zachowała się tylko środkowa część płótna. Widać w niej, że dr Deyman wyciął już żołądek i część jelita i usuwa oponę twardą mózgowia. Jego asystent, Gysbrecht Matthijsz Calcoen, trzyma odciętą część czaszki [14,15,16].

Omówione tu pokrótce wspaniałe arcydzieła malarstwa, wzbogacają naszą wiedzę o lekarzach żyjących w XVII wieku oraz o ówczesnych lekcjach anatomii.

PIŚMIENNICTWO

- Baljet B. The painted Amsterdam anatomy lessons: anatomy performances in dissecting rooms? *Ann. Anat.* 2000; 182: 3–11.
- Masquelet A.C. The Anatomy Lesson of dr Tulp. *J. Hand Surg.* 2005; 30B: 379–381.
- Ijpma F.F., van de Graaf R.C., Nicolai J.P.A., Meek M.F. The Anatomy Lesson of Dr Nicolaes Tulp by Rembrandt (1632): A comparison of the painting with a dissected left forearm of a Dutch male cadaver. *J. Hand Surg.* 2006; 31A: 882–891.
- Bishoff R. Oostzaan, goref. Dopen 1632–1635. *Genealogisch Bronmateriaal* 2007.
- Burmeister K.D. Nicolaes Elias Pickenoy and portraiture in Amsterdam around 1620–1645. *AMK Art J.* 2005; 1: 127–137.
- Field D.M. Rembrandt. Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2006; 35–42.
- Kruger L. The scientific impact of Dr N. Tulp portrayed in Rembrandt's „Anatomy Lesson”. *J. Hist. Neurosci.* 2005; 14: 85–92.
- Kopelman L.M., de Ville K.A. Rembrandt's Anatomy Lesson as a metaphor for education. *Current Surgery* 2003; 60: 150–151.
- Wright J.C. Reading Rembrandt: The influence of Cartesian dualism on Dutch art. *History of European Ideas* 2007; 33: 275–291.
- Bankl H.C., Bankl H. Dr Nicolas Tulp. A critical view of Rembrandt's Anatomy Lesson. *Wien Klin. Wochenschr.* 2000; 112: 368–371.
- Jackowe D.J., Moore M.K., Bruner A.E., Friedieu J.R. New insight into enigmatic white cord in Rembrandt's Te Anatomy Lesson of Dr Nicolas Tulp (1632). *J. Hand Surg. Am.* 2007; 32: 1471–1476.
- Afek A., Friedman T., Kugel C., Barshack I., Luric D.J. Dr Tulp's Anatomy by Rembrandt: The third day hypothesis. *Isr. Med. Assoc. J.* 2009; 11: 389–392.
- Hansen J.V. Resurrecting death: anatomical art in the cabinet of Dr Frederik Ruysch. *The Art Bulletin* 1996; 78: 663–679.
- Gross Ch. G. Rembrandt's The Anatomy Lesson of Dr Joan Deijman. *Trends in Neurosciences* 1998; 21: 237–240.
- Haas L.F. The Anatomy Lesson of Dr Joan Deyman, by Rembrandt (1606–1669).

J. Neurol. Neurosurg. Psychiatry 1992; 55: 908. **16.** Lakke J.P. Autopsy practices for brain dissection and Rembrandt's Anatomy Lesson of Dr Deyman. J. Hist. Neurosci. 1998; 7: 101–107.

Wszystkie fotografie pochodzą z prezentacji, jaką przedstawili studenci Koła Naukowego na III Międzynarodowej i XLVII Międzywydziałowej Konferencji Naukowej Studentów Uczelni Medycznych Katowice-Ligota, 7–8 maja 2008 r., oraz ze strony internetowej Muzeum Historycznego w Amsterdamie w Holandii.